

Aktakaland avagy kis(-)városi legendák

Sorozatunkban a helyi közbeszédben gyakran előforduló, helytörténeti vonatkozásokkal is bíró témák háttérében álló történeti tényeket vizsgáljuk, az írott forrásokból megismerhető adatok tárgyszerű közlésére törekszünk.

ADALÉKOK

A „LIVA”-MALOM TÖRTÉNETÉHEZ

ÍRTA: Kiss Emília

A település határában mára már csak romjainban létező Liva-malom és a hozzá kapcsolódó történetek időről-időről felbukkannak a helyi közéletben. De vajon mi az, ami történeti adatokkal is bizonyítható a közösségi emlékezet által fenntartott városi legendákból? Írásunkban a malom technikai fejlesztésének állomásait próbáljuk meg nyomon követni, hogyan fejlődött ki az a sokféle vízhasználati funkció (malom, strandfürdő, halastó, jégtermelés), amely a működés utolsó fázisát jellemezte (1952-ben államosították).

Rákospalota falu közelében a feudális korban két malom működött a Szilas-patak vízi erejét felhasználva. Az ún. felső-malom a - mára már szintén csak romjaiban látható - egykori Növényolajgyár területén volt, a másik, az ún. alsó-malom a falu délkeleti határában, a Lucernás dűlő mellett. Ez utóbbi lett később – legutolsó tulajdonosa után elnevezve – a Liva-malom.

A XVIII. század közepe táján keletkezett források egyetlen malomról szólnak. A falu XVIII. századi birtokosának, az Ujfalussy családnak az

A malom és a molnárlakás. Florián János: Palotai táj című festmény részlete 1924-ből.

RÁKOSPALOTA PESTÚJHELY ÉS ÚJPALOTA HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYE

Pest és környékének áttekintő térképe.
Méterarány: 1:57600. (1775)
BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA

iratai közt olvasható az az 1749-ből való összeírás, melyben említik, hogy „Községnek van 1 kövű malma, földesúr jogának elismerése és census fejében szerződés szerint fizetnek,…”¹ Egy másik, nem sokkal későbbi, 1760-ban kelt adóösszeírás pedig a Palotán összeírt négy taksás² között egy molnárt említ.³

Egy 1775-ből származó, Pest és környékét ábrázoló térképen⁴ és az első katonai felmérés 1783-ban felvett térképszelvényén⁵ már két malom jelzése látható.

A XIX. század első felében zajló ipari fejlődés túlnőtte Pest határait is, így a vállalkozó szellemű posztógyár-társtulajdonos Kanitz Joachim Rákospalotára jött és 1815-ben bérbe vette a gróf Károlyi családától a palotai felsőmalmot, hogy ott saját költségén kallómalmot rendezzen be. Egyidejűleg vállalnia kellett a faluhoz tartozó mindkét malomépület felújítását. A fennmaradt kimutató-sokból tudjuk, hogy az őrlőmalomra jóval nagyobb összeget kellett fordítania: 34.118,21 frt-ot, míg a kallómalomra 30.066,06 frt-ot⁶ Valószínűsíthető, hogy a későbbi Liva-malom épülete ekkor nyerte el építészeti kialakítását.

Az 1836. évi X. tc. előírta az úrbéres állomány, azaz a jobbágyi földek felmérését és a földesúri használatban álló területektől való elkülönítését, de a folyamat országsszerte hosszasan, gyakorta évtizedeken át elhúzódott - az 1848-as jobbágy-

felszabadítás közbejöttével. Palotán az úrbéri per 1860-ban zárult le véglegesen. Ekkortól indulhatt meg a paraszti közösség megerősödése és a gazdálkodás fejlődése.

1880-ban a falu képviselő testülete határozatot hozott arról, hogy 50 000 frt-ért megvásárolnák az uradalomtól a hús- és italméresi jogot, majd a kocsmá és malomregálét⁷ is.⁸

Egy 1881-ben felvett leltár tanúsága szerint ekkor a malomban az alábbi eszközök és berendezések voltak megtalálhatók, s egy kis lakóhelyiség is tartozott hozzá:

*„Elismervény
1 db daráló láda
1 db vasalt meritske
3 db malom tengely fa - csak 2 db találtatott
2 db pitli szita
6 db (selyem szita) szajber - használhatlan
2 db vas kalapács
2 db vas szidol (:köemelő rúd)
2 db felöntő*

1 Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban - Urbaria et Conscriptioes Registrata UC74:49. Conscriptio. (1749) PC CD-ROM Magyar Országos Levéltár - Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, év nélkül.

2 taksás: nem jobbágyi jogállású személy, aki adót fizet a földesúrnak in: Wellmann Imre: A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében. (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 3.) Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1967. 365. p.

3 Wellmann I. 1967. 267. p.

4 Pest és környékének áttekintő térképe 1775. Budapest Főváros Levéltára. BFL XV.16.b.221/cop1 <http://mapire.eu>

5 Az első katonai felmérés. DVD ROM HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára - Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, év nélkül.

6 dr. Czoma László (szerk.): Tanulmányok Rákospalota - Pestújhely történetéből. Budapest, 1974. 89. p.

7 regálék (királyi kisebb haszonvételek, bénéficia regalia): a földesurat illető haszonhajtó jogok, mint malom, mészárszék és — külön kiváltság alapján — vásár tartásának joga. Ezeket jobbágyközség, illetőleg egyes jobbágy csak a földesúr engedélyével, ellenszolgáltatás fejében gyakorolhatta. in: Wellmann I. 1967. 364. p. A fenti források alapján már 1749-ben is megváltották a palotai parasztok a malom használati jogot a földesúrtól.

8 A magyar parlament az 1890-es évek elején a malomtartást, mint földesúri privilégiumot eltörölte. v. ö. Czoma L. 1974. 195. p.

1 db hegyes csákány
 3 db korong rúd - rossz
 4 db malom kő - elkopott
 10 db csákány kő vágó - rossz
 2 db kő véső
 1 / egy kis szoba.
 Szerződésileg átvettem.

- 1881. April R. Palotán -
 Kozma Pál molnár mester, mint bérlő⁹⁾

1885-ben végre megegyeztek, s a földesúr 65000 frt-ért eladta a malom tulajdonjogát Rákospalota községnek. A vásárlások céljára a község banki kölcsönt vett fel 70.000 frt értékben. Azt remélték, hogy ha bérbé adják az italmérsi és az örletési jogot, akkor ki tudják majd fizetni az évi 4 200 frt törlesztőrészletet (malom bére 700 frt, kocsmák bére 2100-2100 frt).¹⁰ A nagy összegű hitel felvétele azonban súlyos terhet jelentett a község számára, ez is lehet az egyik oka annak, hogy a malom bérbé- illetve eladásával kapcsolatos ügyek hosszú éveken át elhúzódtak.

A Helytörténeti Gyűjteményben¹¹ fellelhető legkorábbi malombérleti szerződés az 1891. március 25-én kelt *Haszonbér szerződés*, mely Rákospalota község előljárósága, valamint Chmelovszky József és neje Bingenheimer Betti között kötött a vízimalom, a hozzá tartozó lakóház és a hozzá tartozó rét 6 évre (1891.04.01 - 1897.03.31) történő haszonbérletéről, évi 692 frt-ért.

Két dologra érdemes itt felfigyelnünk. Egyrészt valószínűleg ebben az időben épült fel a malom melletti lakóház. Másrészt ekkor még a malmot és a malomhoz tartozó rétet együttes használatra engedte át a község a bérlőknek. Később ez megváltozott, a malomrétet külön bocsátották árverés alá, s mint azt a következőkben is látni fogjuk majd, a rét más személy általi hasznosítása sok nehézséget okozott a malom üzemeltetése szempontjából.

Elismervény. Rákospalota, 1881. április.
 RÁKOSPALOTA PESTÚJHELY ÉS ÚJPALOTA HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYE

Elismervény
 A Pestújhelyi és Újpalotai malombérlő...
 1/1. egy db darvas lada
 1/1. egy db vasalt mérték
 3/1. három db malom kővel...
 Kettő 2/1. három db Piti kővel
 6/1. hat db (vagyis szék) székper. használhatóan
 3/1. két db vas kalapács
 2/1. két db vas véső / kővágó / rúd /
 2/1. két db falvágó
 1/1. egy db nagy csákány
 3/1. három db korong rúd
 4/1. négy db malom kő
 10/1. tíz db csákány kő vágó
 2/1. két db kő véső
 1/1. egy kis szoba.
 Szerződésileg átvettem.
 R. Palotán 1881. April.
 Kozma Pál
 molnár mester,
 mint bérlő

9 Rákospalota Pestújhely és Újpalota Helytörténeti Gyűjteménye – Történeti dokumentumok tára.

10 Czoma L. 1974. 195-196. p.

11 Rákospalota Pestújhely és Újpalota Helytörténeti Gyűjteménye

De egyelőre maradjunk 1891-ben. A haszonbérleti szerződés alább idézett pontjaiból képet alkothatunk malom korabeli technikai berendezéseinek állapotáról:

„8.)Kötelesek bérlők a vízi és fogas kerekeket 2 kövű ugy a zsilipeket is újja alakítani, az összes szerszámokat saját költségükön megcsináltatni és mindezeket a bérlet elteltével jó karban a községnek átadni. ...

9.) Tartoznak a haszonbérlok a malomhoz vezető vizárkot, nem különben a víz fogó tavat minden évben saját költségükön kitisztíttatni, s a bérlet letelte után azokat tisztán és jó karban átadni; megjegyztetvén, hogy a „Piócás” alsó részétől kezdve az árokban termő nád a bérlők tulajdonába megy át.”

De nem sokáig használták a bérlők a vízimalmot, mert 1892. június 24-én a község előljárósága jóváhagyta, hogy „Jelen haszonbérleti szerződés összes jogai és kötelezettségeivel átruháztatik Angl Ferenc úrra f. évi augusztus 1-től...” Az új bérlő beköltözésekor (1892. október 1.) újból leltárt készítették:

„Felvétellett Rpalotán 1892 október 1én a közs. vizimalomnak átadása alkalmával Angl Ferenc bérlő úrnak.

- 1 daráló láda
- 1 vasalt mericske
- 2 malom tengely fa
- 2 vas kalapács
- 1 vas kő emelő rúd
- 2 felöntő
- 2 korong rúd
- 2 pár malom kő.”

A felsorolt tárgyakból és eszközökből látható, hogy a feudális korhoz képest szinte semmi változást nem tapasztalunk a technikai fejlettség tekintetében, csupán az őrlés mennyiségét növelték újabb malomkő(pár) beállításával.

Az első nagy technológiai változást az új bérlő, Angl Ferenc kezdeményezte. Erről tudósít a község 1892. október 2-án megtartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonata:

„66. sz. I. tárgy: A községi vizimalom bérletére és átalakítására vonatkozólag Angl Ferencz által

benyújtott ajánlat tárgyalása. ... A személyesen is megjelent Angl Ferencz, - a közs. vizimalom ez idő szerinti bérlője előadja, hogy a község malmát a bemutatott terovrajz szerint hajlandó átalakítani, - gőzerőre átcsináltatni s a község nagy számú lakossága igényeinek megfelelően akképp átalakítani, hogy az eddigi botrányos, - s a lakosságnak nagy hátrányára szolgáló azon körülmény, hogy őrlötetés végett a szomszéd falvakba kellett járnai a lakosoknak - végképp megszűnnék. - Kéri a képviselő testületet, hogy ezen nagy költséggel járó átalakítás fejében 1897 évi april 1én lejárandó haszonbérleti időt 8 évvel hosszabbítsa meg, - vagyis 1905 évi april 1ig adja át neki a malmot haszonbérbe, - s ajánlat tevő kötelezi magát ezen idő alatt a jelenlegi haszonbért, - évenként 692 frtot fizetni. - A haszonbérleti idő leteltével az összes felszerelés ajánlat tévőé marad, meglévén a községnek azon joga, hogy a felszerelést beszáron megvásárolhassa, ha pedig továbbra is bérlet utján szándékozik a község a malmot értékesíteni, - egyenlő ajánlatok mellett Angl Ferenc birna elsőbbséggel; - abban az esteben, ha a község a felszerelést megváltaná, - vagy a malmot más venné haszonbérbe, - köteles azt oly állapotban, mint jelenleg leltár mellett átveszi, - 2 kőre berendezve, - átadni. -

A képviselő testület úgy a község, mint az egész lakosságra nézve ezen előadott ajánlatot kedvezőnek és előnyösnek tartván, - többek hozzá pótlása után a következő egyhangu Határozat hozatott: Az előadottak szerint Angl Ferenczcel a haszonbérleti szerződés 1905 évi april 1ig meghosszabbíttatik, - köteles évenként 692 frtot fizetni s a malmot saját költségén átalakítani s gőzerőre berendezni. - A szerződésnek ily értelemben leendő megkötésére az előljáróság utasíttatik.”

Fenti sorokból kiderül számunkra, vajon miért cserélt gazdát a malom ilyen rövid idő alatt, a bérleti idő leteltét megelőzően. A patak vízhozama nem volt mindig elegendő az őrlötéshez, az év folyamán egyes időszakokban szüneteltetni kellett a működését, így valószínűleg nem is lehetett jövedelmező vállalkozás. A lakosságnak ilyenkor a szomszédos falvakban kellett őrlötetni a gabona-

neműeket. Angl Ferenc és neje Götz Magdolna rákospalotai lakosok szerződését tehát a hiányzó vízi energiát kipótolni hivatott gőzgép felállítása érdekében jelentősen meghosszabbították (6 évről 15 évre), egészen 1905. március 31-ig.

A fent idézett jegyzőkönyvben szereplő „*töb-bek hozzá pótlása*” pedig azt jelentette, hogy a bérlőknek kötelezniük kellett magukat a gőzgép használatából eredő károk viselésére, „*robbanás vagy más hasonló szerencsétlenség esetére a mi gőzgépek alkalmazásánál előfordulhat*” a községtől nem követelhettek kártérítést, és helyre kell állítaniuk az átvételkori állapotot.

De nem csak a bérlő és a bérbeadó számára volt előnyös a malom technikai fejlesztése, hanem az általános technikai fejlődés is ezt követelte. Így olvashatjuk a M. Kir. Építészeti Hivatal 1892. december 31-én kelt állásfoglalásában:

1.) (A terv szerinti átalakítás műszakilag nem kifogásolható, mert nem érinti a vízi erő felhasználását, és bármikor visszaállítható.) ... „*a felállítandó gőzgép arra fog szolgálni, hogy a vízi erőt kiegészítse, illetőleg időszakonként pótolja.*

2.) *A malomnak gőzerővel való kiegészítése érdekében áll a községnek, mert a vízi erő, különösen az őszi hónapokban nem elegendő a malom hajtására, s e miatt az őrlés hosszabb időn át szünetelni kénytelen. Ezen okból igen valószínű, hogy a gőzerő berendezések engedélyezése nélkül a község a mostan megajánlott bérösszeget nem fogja megkaphatni. Sőt megtörténhetik, hogy másvalaki a községben gőzmalom állít fel, s akkor a községi vízi malom, mert a vízi erő minden időben nem elégséges, teljesen elértéktelennítettik.*”

Újabb másfél év elteltével azonban a malom ismét gazdát cserélt. A tervezett fejlesztés megépítésére a bérlő, Angl Ferenc mai szóval élve „alvállalkozót” vett igénybe. Sajnálatos módon azonban nem tudta kifizetni, s ezen felül tetemes tartozást halmozott fel a bérleti díj megfizetése tekintetében is. 1894. szeptemberében Klaudy Lipót és neje Klaudy Róza újpesti lakosok

kérvénnyel fordultak Rákospalota község előljáróságához. Leírták, hogy 1893. október 1-jén szerződést kötöttek Angl Ferencsel, hogy a malom 1 év alatt gőzmalommá alakítják át, majd a berendezéseket bérbe adják neki a malombérlet egész időtartamára, azaz 1905. március 31-ig. A beadványban azt mondják, ők eleget tettek az ígéretüknek, a berendezéseket felszerelték „*s ugyanaoda egy megfelelő gőzmozgonyt*” (sic!) is állítottak. Angl Ferenc azonban nem fizetett nekik semmit, s úgy tudják, a község felé is tartozása van. Kérlemezik, hogy a község nekik adja oda haszonbérbe a malom, ha nem, akkor elviszik a gépeket. Az előljáróságnak sürgősen döntést kellett hoznia (1894. október 1.), melynek értelmében „*Jelen haszonbérleti szerződés a község képviselő testületének 73/94. sz. határozata értelmében összes jogai s kötelezettségeivel átruháztatik Klaudy Lipót úrra. és neje sz. Nüber Rozália.*”

Ez a bérlő sem válhatott azonban sikeres vállalkozóvá, mert 1895-ben leégett a malom.¹² 1896. augusztus 5-ével „*A malom leégése folytán jelen bérleti szerződés megszűnt.*

A községre azonban továbbra is súlyosan nehezedtek rá a megváltási hitel törlesztőrészei és kamatai, és belátták, hogy más módon kell a malom gazdaságos üzemeltetéséről gondoskodniuk. Az eladás mellett döntöttek.

1896. december 14-én a község előljárósága adásvételi szerződést kötött Liva József és neje Prikovits Terézia rákospalotai lakosokkal a palotai 1241/2, 1242/2, 1243/2 (ekkor osztották meg ezeket a telkeket!) és 1244 hrsz-ú ingatlanok eladása tárgyában: összesen 1270 négyszögöl nagyságú terület, négyszögölenként 6 frtjával, összesen 7620 frt vételárért. A vevők 1000 frt-ot ekkor már megfizettek, a többit 5 év alatt (1901. december 31-ig) egyenlő részletekben kellett törleszteniük, 5 %-os kamattal. A szerződés igen szigorú elvárásokat fogalmazott meg a Liva házaspárral szemben. Így például kimondta, hogy:

¹² Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1898. április 20-i közgyűlésének 686. sz. határozata szövegében. Rákospalota Pestújhely és Újpalota Helytörténeti Gyűjteménye

Vázlatrajz a malomhoz tartozó ingatlanok megosztásáról. 1898.

RAKOSPALOTA PESTÚJHELY ÉS ÚJPALOTA HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYE

törvényhatósági jóváhagyása után a vevők kötelesek 1 éven belül „gőzmalmot és fürdőhelyiséget építeni, s azokat legalább 25 éven át üzemben tartani”.

Az építkezés megkezdése előtt a terveket kötelesek benyújtani a községhez, s csak annak jóváhagyása után kezdhetik el a munkálatokat.

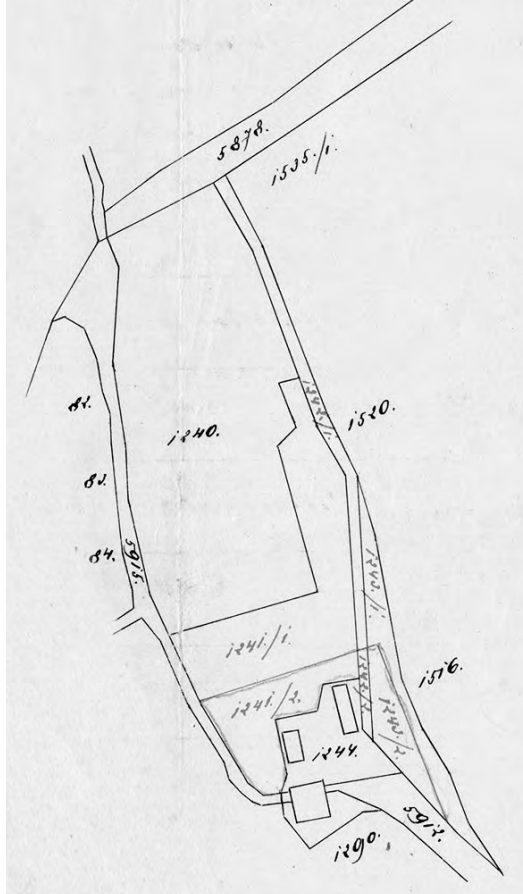
„...Amennyiben azonban a malom és a fürdő üzemmel a jelen jogügylet tárgyát képező ingatlant átszelő patak vizének szabad használata természet-szerűleg vele jár, – eladó község a kizárólag csak is ezen üzemhez szükséges víz szabad használatát vevőknek átadja oly kikötéssel azonban, hogy a községnek bármikor és bármi célra lenne szüksége a patak vizére, – vevők mindig kötelesek a víznek a község általi használatát megengednie, – természetesen a malom és fürdő üzemben tartásának hátránya nélkül.”

Ha nem teljesítik az kiszabott időre a vételár részletek megfizetését „vevők elvesztik az általuk tett összes fizetéseket s a község tulajdonába mennek át az ingatlanon esetleg már létező összes építmények és berendezések, melyekért vevők kártalanítást nem követelhetnek”.

A telekkönyvi átírást csak akkor engedélyezi a község, ha a vételárnak legalább a felét már kifizették a vevők. (1897. március 1-jén Tóth István bíró hozzájárult az adásvétel telekkönyvi bejegyzéshez, mert újabb 3020 frt-ot befizettek.)

A szerződés hatályba lépése: vevők számára azonnali, a községnek csak a törvényhatósági bejegyzés után. (Ez majd csak 1898. április 20-án történt meg.)

Az 1898. február 12-i keltezésű „Pótszerződés” pontjai is a kötöttségeket erősítik meg: Liva József és neje egyetemlegesen kötelezettek, a gőz-

malom és fürdő 25 éves fenntartási kötelezettsége a telekkönyvbe is bejegyzendő, és hogy a vevők tulajdonjogát csak akkor lehet bejegyezni, ha már felépítették a gőzmalmot és a fürdőt. Ha utóbbi kitétel nem teljesül, minden addigi befektetést elveszítenek.

Az adásvételi szerződés megyei törvényhatósági bejegyzése majdnem másfél éves késéssel, 1898. április 20-án történt meg. Néhány sort idézünk a határozat indoklásából: „...jóvá-hagyandó volt az eladásra vonatkozó határozat és szerződés azért, mert a megmaradó malomrét jövedelme és a helyi viszonyoknak megfelelő 6 frtos vételár kamatával a községnek az addigi törzsvagyon jövedelem biztosítva marad, azon kívül a fürdő létesítésének biztosításával közérdekű szükséglet nyer kielégítést.”¹³ A község számára tehát gyakorlatilag ugyanazok a jövedelmek

13 Uonnan.

voltak biztosítva, mint amikor még bérbé adták a malmot, csupán a fenntartási és fejlesztési kötelezettség háramlott át az új tulajdonosra...

Az idő egyre előrébb haladt, egyre inkább közeledett a szerződés lejárat. Mivel az építkezés addig nem kezdődött meg, 1900-ban megpróbálta a község beperelni a Liva családot, s visszaszerezni a malmot, de nem jártak sikerrel. A hosszadalmas adminisztrációs út egyik szakaszának lezárultával tehát Liváék végre elkezdhetnék volna az építkezést, de csak újabb másfél év múlva, épp a lejárat előtt, 1901-ben adta ki az engedélyt az illetékes vízügyi hatóság ifj. Liva József és ifj. Huszár József részére - Liva Józsefné folyamodványa nyomán - hogy az adásvételi szerződésben vállalt fejlesztéshez szükséges alábbi létesítményeket megépíttessék:

- 1.) Új építmények: malomfő vagy malombukó, árapasztó mellékág, uszodai zsilip.
- 2.) Vízállás küszöb: 102,21 m, maximális duzzasztás 102,85 m. Kerékszög: 120 cm, szabadzúgó: 50 cm.
- 3.) *„...köteleztetnek a malomfő felett mintegy 510 méternyi távolságban a Szilas patak balpartjából kiágazó a Káposztás dűlöt át szelő és a malomfő alatt 130 méternyi távolságban a Szilas patak főágába visszatorokolló mellékág medrét” 1 m szélességben, 1 lábas oldallejtéssel „állandóan kitisztítani és fenntartani”.*
- 4.) Az árapasztó mellékág felső végén 102,20 m küszöb magasságú 1 m nyílású zsilip, felső széle 102,90 m legyen, a malomfőnél maximum 102,85 m legyen a vízállás szintje.
- 5.) A malomfő felett 16 méterrel található uszodai zsilip a patak jobb partján lévő uszodába terelje a patak vizét.
- 6.) A malomfőtől felfelé 750 méteren kötelesek a patak medrét 2 m fenékszélességben 1 lábas oldallejtéssel tisztán tartani.

Az engedély 50 évre szól, s a kézbesítéstől számítva 6 hónapon belül kötelesek voltak az építkezést befejezni. Ezen a helyen külön ugyan nem említi meg forrásunk, de természetesen a szerződésben foglalt gőzgép is beszerelésre került. Arra gondolhatnánk, hogy a malom működtetésének ügye ekkortól hosszú időre rendeződött, s a család nyugodtan dolgozhatott saját üzemében, biztosítva megélhetését.

A történeti tények azonban arról tudósítanak bennünket, hogy a malom új tulajdonosai és a régi tulajdonos, a község közötti viszony a következő évtizedekben sem volt teljesen felhőtlen.

A Liváéknak eladott telkek megosztása révén a „malom melletti rét” tulajdonjoga mindvégig a községé maradt, s továbbra is haszonbérbé adásával próbálták jövedelemre szert tenni. (Vizenyős terület volt, így kétféle hasznot hajtott már korábban is: nyáron kaszáló volt, télen pedig a Szilas oda kiáradt és megfagyott vizét jégtermelésre használták.) A haszonbérleti jogot rendszeresen árverésre bocsátotta a község.

A malom eladását követő első árverésen Liva József licitált a legmagasabb összegben, így 1897. január 1-jén megkötöttetett 3 évre (1897. január 1-től 1899. december 31-ig) a haszonbéri szerződés Rákospalota község előljárósága, illetve Liva József és neje között a „malom melletti rétekről”:

- *a bérlő köteles évente 6 m³-nyi jégverem megtöltésére szükséges jeget a községnek ingyen kiszolgáltatni*
- *csakis kaszálónak használhatja nyáron, télen pedig jégtermelésre*
- *nem építhet rá, albérletbe nem adhatja.*

Örverési

Jegyzőkönyv

ett Rákospalotán 1906 december hó 2-jén.

A Rákospalota község tulajdonát képező u. n. malom -
nél haszonbérbeadása alkalmával

örverési feltételek.

- 1) A haszonbér tárgyat 1907 ján 1-től egyenlő arányban
közvetlen 3 évre vagyis 1907, 1908, 1909 december
31-ig.
- 2) Az évi bérlet mindenkor előre fizetendő a községi
pénztárba felvételként.
- 3) Örverési mindenképpen kötelesek orvadiak csúcs
a örverési megkötés előtt bérlet kérték 100 koronát
közvetlen befizetni, mely orvadik a beendő bérlet -
től visszatartatik s az utolsó évi bérletre fagy betudat -
ni.
- 4) Bérlet kötelek a bérlet néven termelt jéghől
a község részére egy 6 m³ jégveszem megtöltésé -
hez szükséges jéget minden hártáratul nélkül ingyen
átengedni.
- 5) A bérlet tárgyát képező ingatlanról földel elhor -
dani nem szabad.
- 6) A bérlet letételkor a rét jelenlegi állapotában
a községnek visszaadandó.
- 7) A rét építkezés meg nem engedtetik.
- 8) A rét a bérlet ideje alatt al bérletbe hi nem
adható.
- 9) Bérlet, bérletengedési a bérlet ideje alatt semmi
mire alatt igényt nem tarthat.

10). 6. mersődine működési helyeget és árverés költéséget
 beírni íveti.
 Kelt ufff.

Pacsefny Wangy Szital
 hies

A fele árverés feltételék a jelenlevők előtt felolvas-
 tatvaon neknek betartás mellett a 100 - 100 koron
 vadéknak a közzéi beírás kerihen való beszerzés-
 beni letérei mellett árverésnek jelentkezők -

1) Uff Liva József. 400 kor. 450 k. 600 k. 610 k.
 615 k. 620 k. 650 k. 700 k.

2) Husár József. 200 kor.

3) Amreim Jerecn. 400 k. 500 k. 600 k. 610 k.
 616 k. 620 k. 670 k. 800 k.

Az árverés 5 percnyi távolléval befejeztetve
 a legelőbb igaz Amreim Jerecn javára 800 kor
 nyolcszáz koronára és hármas mellett keltetett.
 Az vadékok alulról árverésnek beírni költésével
 keriny. nélkül felvették. Uff.

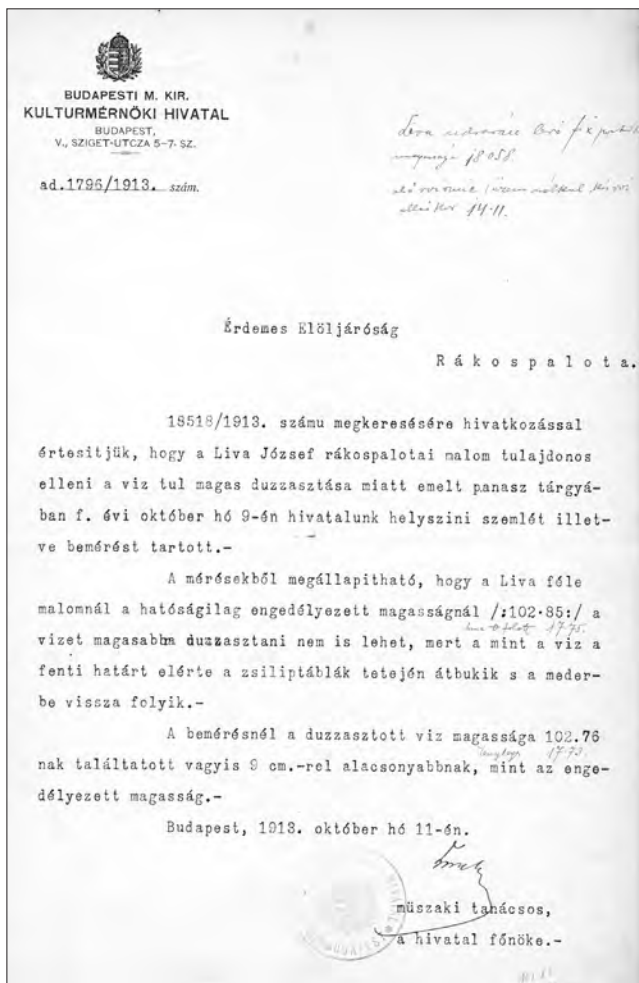
Wangy Szital Pacsefny
 hies

Uff Liva József
 Husár József

Hauspörlin Szilveszter

Amreim Jerecn
 hies

Amreim Jerecn

Budapesti M. Kir. Kulturmérnöki Hivatal leirata (szakvéleménye) a Liva József elleni panasszal kapcsolatban. 1913.

RÁKOSPALOTA PESTÚJHELY ÉS ÚJPALOTA
HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYE

Zsarnoviczky Dániel, Kossuth u. 5. szám alatti lakos, borkereskedő és vendéglős panaszt tett Liva József ellen. Sérelmezi, hogy 1901. január 1. óta bérlő 6 évre szólóan a Piócás rétet (kb. 3 hold), „*hogy ott a téli időben jeget termeljen*”, de ehhez nincs elegendő víz. Kérvényezi, hogy a község előljárósága a malomtulajdonostól eszközölje ki a községet joggal megillető vízhasználat átengedését az ő számára, minek fejében „*hajlandó a községnek a réten termelendő jégből annyi jeget szolgáltatni, amennyi a községi jégverem megtöltésére szükséges*”.

Ez a beadvány jó indoknak látszott arra, hogy a község (megint) megpróbálja visszazerezni a malmot. Ezért még aznap állásfoglalás-kéréssel fordultak a Budapesti M. Kir. Kulturmérnöki Hivatalhoz, hogy ha a malomtulajdonos nem engedi meg a községnek a szabad vízhasználatot, akkor felbontottnak lehet-e tekinteni a szerződést, és visszazáll-e a malom a községre?

A fennmaradt iratanyag tanúsága szerint azonban Livának – kellő tőke hiányában – a későbbiekben nem sikerült eléggé kedvező ajánlatokat tennie, mert a hasznok szedésének jogát 1904 - 1908 között több árverési cikluson át Amrein Ferenc (vendéglős) részére engedte át a község.

A malom közelében fekvő rét másik része az *Alsó rét* (más néven *Piócás*) nevű határrész volt.¹⁴ Kézpénz-jövedelem szerzés céljából ezt is haszonbérbe adta a község. Egy 1908. december 2-án kelt jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy

A malom természetesen Livának tulajdona maradt, de a megyei alispán 1910-beli engedélye alapján tűrniük kellett, hogy „*Zsarnoviczky Dániel rákospalotai lakos a következő határozatok szoros megtartásának kötelezettsége mellett engedélyt nyert ... jégtermelési vizimunkálatokat létesíteni és fenntartani*”. Azaz: megásathatta a „*jégtermelési medenczét*”, elkészíthette a medencéhez vezető „*zsilípes csőátereszt*” az akkori 1457 hrsz-ú területen töltésekkel körülvéve és leásva, azzal a

¹⁴ A fentiekben vélhetően az egykori *Káposztás* nevű rétről esik szó, ennek másik része volt az ún. *Alsó rét*. Forrás: Székely László: Rákospalota r. t. város legújabb térképe iskolai használatra. 1:20 000 Rákospalota, 1930 k.

feltétellel, hogy a „*Kispatak*”-tól 4 m-es földsvot hagyva vezetheti el a balparti töltésben a fenék mélységében a 6 m hosszú, 30 cm átmérőjű, teljesen lezárható betoncsövet, melyen át november - december - január - február hónapokban vizet vételezhetett a patakából.

A Helytörténeti Gyűjteményben található akta itt lassan lezárul, a malom későbbi történetét illetőleg újabb levéltári- és szóbeli forrásokat kell majd megszólaltatni. Feltételezhetjük azonban, hogy a későbbiekben sem zajlott a történet kevesebb bonyodalommal, mert az utolsónak keletkezett iratok közt azt olvashatjuk, hogy még 1913-ban is érkezett panasz a Liva családra a víz túl magasra való felduzzasztása miatt...

Hogy miért volt érdemes ennyire részletgazdagon szólni a fentebb ismertetett tényekről? Talán azért, mert általuk árnyaltabb képet kapunk a malomhoz kapcsolódó legendák által megörökített „aranykor” – az 1920-30-as évek – leleményessége (malom, strand, halastó) mögött meghúzódó gazdasági szükségserűségekről is. Arról, hogy a XIX-XX. század fordulóján időről-időre kevés volt a Szilas-patak vízhozama a malomüzem működtetéséhez, elsősorban ezért vált szükségessé újabb és újabb technikai fejlesztése, a kiegészítő jövedelemforrások beiktatása. De még a folyamatos modernizáció sem volt elegendő ahhoz, hogy idővel alkalmazottakat is foglalkoztató kisüzem válhasson belőle, sosem lépte túl a családi vállalkozás kereteit.

Ahhoz azonban elég sikeres kisvállalkozás volt, hogy mások is fenjék rá a fogukat, úgy tűnik, időről-időre megjelent a község előljáróságánál valaki, aki megpróbált okot szolgáltatni a Liváékkal kötött szerződés felbontására. (Akik még hosszú éveken át voltak kénytelenek fizetni a vételár-részleteket.) A község pedig a korábban felvett tetemes kölcsön miatt volt kénytelen egyre több és több készpénz bevételt előteremteni a bérbeadások révén, ezért kénytelen volt utat engedni ezeknek az egyéni próbálkozásoknak.

Tanulságok? Leginkább az a közhely állapítható meg esetünkben is, hogy a dolgok sohasem egyszerűen „fehérek vagy feketék”, de semmiképp sem aranyszínűek...

Kallómalom

A gyapjúsövet anyagok nedves állapotban való mechanikai tömörítésére szolgáló, vízi energiával működő gép, amely a vízikerek forgó mozgását egy erős emelő, lendítő karokkal felszerelt tuskés főtengely segítségével súlyos ütőfejek ritmikus fel-emelésére, ill. leejtésére hasznosította. Az ütőfejek a nedves szövetet tartalmazó vályúba zuhantak. Előfordult, hogy az ütőfejeket rugalmas nyelekre szerelték, hogy az ütés erejét fokozzák. A súlyos ütőbot az alatta levő vályúban nedvesen tartott (állandóan locsolt) gyapjúsövetet folyamatosan döngöli. Ettől a gyapjúsálak összezsugorodnak, a szövet széltében-hosszában összemegy, egyszersmind vastagabb, tömöttebb lesz.

FORRÁS: MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON
[HTTP://MEK.OSZK.HU/02100/02115/HTML/2-1795.HTML](http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1795.html)

Patakmalom

Kisebb állandó vagy időszakos vízfolyás mellett felépített malomszerkezet és építmény, amely a vízfolyás menti szintkülönbségekből származó gravitációs energiát a malomszerkezet meghajtására használja fel. A vízfolyás medrében malomgátat emelnek, amellyel a vizet megduzzasztják, s a természetes medernél magasabb szinten vezetett ásott, épített vagy deszkából készített, akár állványokon álló csatornával, malomárokka a malomhelyre vezetik. A malomgátba is és a malomárkocba is zsilipeket építenek be, hogy a tárolt víz mennyiségét szabályozzák, s a malomra vezetett vizet szükség szerint visszatarthassák, hogy a malomgépezetet nyugalmi helyzetében tarthassák, pl. azon javításokat végezhesse.

Az ún. alul csapó malmok esetében az áramló vizet a vizeskerék alsó széléhez vezették, s a víz a lapátok ellenállását leküzdvé végzett munkát. – A patakmalomnak nagyságrendben különféle típusai voltak aszerint, hogy hány vizeskereke üzemelt, ill. hány kópár dolgozott benne.

FORRÁS: MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON,
[HTTP://MEK.OSZK.HU/02100/02115/HTML/4-530.HTML](http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-530.html)